

Kristoffer Sandaker

Den tvetydige skogen i nord

De nordiske folkenes holdninger til skog og natur
i Olaus Magnus' *Historia* og *Carta Marina*

Bacheloroppgave i Historie

Veileder: David Brégaint

Mai 2024

Lafreris, A. (1572). Olaus Magnus' «Carta Marina» 1539. Nasjonalbiblioteket

Kristoffer Sandaker

Den tvetydige skogen i nord

De nordiske folkenes holdninger til skog og natur i
Olaus Magnus' *Historia og Carta Marina*

Bacheloroppgave i Historie
Veileder: David Brégaint
Mai 2024

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Innhold

Introduksjon.....	2
Tema og problemstilling	2
Tidligere forskning og avklaringer.....	3
Kilder og metode.....	5
Oppgavens struktur	6
Del I.....	7
Landskapet - Naturen.....	7
Naturens mekanismer, Guds finurligheter	8
Skog på vignett og kart: <i>Historia</i> og <i>Carta Marina</i>	9
En veldig lang skog.....	11
Menneskene - Kulturen	12
Norden er moden for å plukkes.....	13
Alt var bedre før.....	15
Del II	20
Den fysiske dimensjonen – Skogen som en ressurs	20
Skog: en industri	21
Skog til båt	22
Tømmer og is	23
«By the sweat of your brow»	25
«... og mørket er overdrevet»	27
Lek til krig.....	29
Den symbolske dimensjonen – Skogen som et hjem	31
Det gode liv	31
Én manns søppel er en annens rikdom.....	32
Skjønnheten er til å ta og føle på	34
Konklusjon	35
Referanser.....	37
Litteratur	37
Kilder	38

Introduksjon

Tema og problemstilling

I 1539 ga den svenske erkebiskopen Olaus Magnus ut *Carta Marina*, som ble en av de første forsøkene på å lage et fullstendig kart over Norden. Olaus levde i eksil i Venezia etter å ha flyktet fra reformasjonen, og jobbet iherdig med den katolske kirken for å stanse spredningen av den protestantismen.¹ Innen 1555 hadde han skaffet seg en trykkpresse i Roma og ga ut det som i utgangspunktet skulle være et supplerende verk til kartet. Men *Historia de Gentibus Septentrionalibus*, en beskrivelse av de nordiske folkene, ble til slutt fantastisk mye mer omfattende, en samling på totalt 22 bøker. Olaus' verden er ordnet på en måte som er skjult for menneskene, men den fremtrer på en måte som hele tiden gir oss hint ved at alt mennesket ser rundt seg gjenspeiler Guds vilje.² Derfor kan vi forstå hans skildringer av forholdet mellom menneskene og landskapet i to dimensjoner - en fysisk og en symbolsk.

Overgangen fra middelalderen til tidlig nytid lanserte seg selv som en gjenfødelse av antikken, en renessanse.³ Det blusset opp en interesse for annerledeshet, og å utforske en verden som var forskjellige fra ens egen.⁴ Da er det ikke så rart at etterspørselen etter et verk som *Historia* dukket opp, hvor et ukjent nord blir utforsket av en kristen mann med antikkens tekster. Verket er en av de første større eksemplene på korografiens, det vil si beskrivelsen av en region, gjenfødelse.⁵

Jeg vil finne ut av hvordan Olaus fremstiller folks holdninger til naturen rundt seg, og med det kaste lys over hvilken plass naturen hadde i menneskets bevissthet i skjæringspunktet mellom middelalderen og renessansen. Skogen er en fremtredende del av naturen. Derfor vil jeg bruke skogen som en innfallsvinkel på spørsmålene mine. Jeg vil se på hvordan skogen blir illustrert og forklart, og dermed finne ut av hvordan menneskene blir fremstilt sammen med den. Slik kan jeg få adgang på både den fysiske og symbolske dimensjonen av forholdet mellom folk og natur. Selvfølgelig vil dette bli farget av at det først og fremst er Olaus' bok, men det vil bare gi oss en bredere forståelse av det mentale landskapet som utvikles hos den svenske erkebiskopen, som bruker *Historia* som sitt våpen i kampen for katolske verdier. Er skogen i nord en utemmet villmark, eller kan de nye vitenskapelige strømningene utover 1500-tallet

---

¹ Sandmo 2020, s. 239

² Sandmo 2015, s. 155

³ Ibid, s. 73

⁴ Ibid, s. 74

⁵ Sandmo 2020, s. 237

avdekke natur og folk en kjenner igjen? Hvor mye preger middelalderens holdninger de nye puslebrikkene Olaus legger på verdenskartet?

Tidligere forskning og avklaringer

Miljøhistorie

Hovedsakelig faller miljøhistoriske studier innenfor tre brede kategorier: (1) innvirkningen av miljøfaktorer på menneskets historie, (2) menneskeskapte klimaendringer og de mange måtene disse påvirker menneskers samfunn, (3) historien til menneskets oppfatninger av miljøet rundt seg og hva slags tankemønstre som har ført til bevisste inngrep i naturen. Som regel vil en studie renne litt over i hver av disse kategoriene, men min oppgave kommer til å hovedsakelig dreie seg om kategori 1 og 3. Det er en hel haug av materielle faktorer og deres endringer som går inn i miljøhistorien, men det er viktig å huske på at miljøhistorie ikke bare er miljøets historie.⁶ Selv om mennesket alltid har vært en del av naturen, så har det opp igjennom historien vært et vakuum i tanken om at naturen er en del av oss. Miljøhistorie innlemmer den naturlige verden i verdenshistorien som en aktør og forteller om middelalderen som om naturen gjør en forskjell.⁷ Miljøhistorie gjør omgivelsene til mer enn bare en bakgrunn for menneskelige aktiviteter, samt miljøet til en aktiv aktør i historiens gang. Slik blir naturen noe naturlig og kulturelt samtidig.⁸

Natur, skog, villmark

Naturen kan på 1500-tallet deles inn etter menneskelig innblanding, den koloniserte og den ville.⁹ Koloniseringen skjer når mennesker samhandler med det naturlige og anvender det til kulturelle formål ved å endre og modifisere landskapet. Villmarken er det landskapet som mangler tegn til mennesker og hvor kultivering er fraværende. Dermed definerer villmarken områder hvor artene, både planter og dyr, er separert fra menneskenes påvirkningssfære.¹⁰ Fraværet av naturressurser og bosetninger fremmedgjør villmarken, som et sted hvor den naturlige ordenen ikke har mennesket på toppen av hierarkiet.¹¹ Billedlig nok blir det som regel fremstilt som antagonist til “produktive” områder, et motstykke til sivilisasjonen.¹²

---

⁶ Hughes 2016, s. 4

⁷ Hoffmann 2014, s. 3

⁸ McNeill & Mauldin 2015, s. xvi

⁹ Hoffmann 2014, s. 9

¹⁰ Bintley & Franklin 2024, s. 39

¹¹ Ibid, s. 40

¹² Ibid, s. 49

Derfor blir villmarken, og skogen som en type villmark, et spesielt som et sted for spirituell gjenfødelse, isolert fra verdslige distraksjoner, og som et sted en kan teste seg mot demoner og djevelens fristelser.¹³ Oppfatningen av, og holdninger til skogen blir formet på to nivåer; en i den fysiske dimensjonen; og den andre i den symbolske dimensjonen. Den fysiske kan vi se i praktiske realiteter som folk forholdt seg til, som jordbruk, og administrasjon og forvaltning av skogen. Den symbolske fikk liv i litteratur og andre tekster.¹⁴

Kultur og natur

Kultur har en mektig rolle i dannelsen av menneskers oppfatning av naturen, og dermed også våre holdninger og handlinger innenfor relasjonen. Hoffmann illustrerer en modell på natur og kultur som to sfærer som i overlappingen uadskillelig former mennesker og samfunnets biofysiske strukturer.¹⁵ På denne måten får kulturen, altså alt mennesket former på en eller annen måte, en dualisme i en hybrid mellom det symbolske og det materielle. Dermed har både individer og hele samfunn en metabolisme; et system for å omgjøre stoff til energi, et system som vil forfalle om det ikke blir opprettholdt.¹⁶ Ikke bare samhandler vi mennesker med det naturlige, vi anvender det også til kulturelle formål, og dermed endrer vi og modifiserer det. Denne prosessen kaller Hoffmann for kolonisering, og peker på hvordan mennesker evner selektivt å konstruere naturlige prosesser til egen vinning, i det som blir et kolonisert økosystem. Men ettersom mennesker påvirker og modifiserer omgivelsene både bevisst og ubevisst, vil resultatene av alle våre handlinger ha både planlagte og ikke-planlagte konsekvenser.¹⁷ Altså vil sfærene - natur og kultur - overlappe hverandre, men aldri la den ene totalt formørke den andre. Vi kan samhandle med verden direkte, men vi kan bare oppfatte den gjennom kulturell representasjon, hovedsakelig gjennom språk.¹⁸

Denne forskningen vil hjelpe meg med å kunne se på *Historia* med skogen som innfallsvinkel. Ved å bringe naturen frem, likestilt med mennesket som aktør, vil jeg med Hoffmanns sfærer kunne analysere hvordan Olaus gjenoppdager skogen. Koloniseringen av villmarken som er Norden er viktig for Olaus, for det vil bety at det finnes sivilisasjoner der som kan fostres opp

---

¹³ Aberth 2013, s. 127

¹⁴ Ibid

¹⁵ Hoffmann 2014, s. 14

¹⁶ Ibid, s. 8

¹⁷ Ibid, s. 9

¹⁸ Ibid, s. 10

i den katolske troen. Han fremstiller skogen fysisk og symbolsk samtidig, og lar meg undersøke hva slags tankemønstre som styrer de nordiske folkenes holdning til naturen.

Kilder og metode

Måten skogen er illustrert på *Carta Marina* og i *Historia* er gode kilder til hva som ansees å være viktig å få med seg. I forordet til *Historia* skriver Olaus:

«An illustration not only gives satisfaction and a singular delight, but also preserves a record of the past and constantly brings glimpses of history before our eyes».¹⁹

Med begrensede ressurser så må vi kunne anta at Olaus kun tok med det han mente var absolutt kritisk. I sin kommentar på Olaus' verk har etnolog Johan Granlund estimert at omtrent én tredjedel av *Historia* er omformulerte utdrag fra tidligere forfattere, og at Olaus selv kun har vært vitne til noen få fenomener.²⁰ Resten kommer fra muntlige beretninger Olaus har samlet sammen, hvorpå det ser ut til at mye av det er gjengitt i god tro.²¹ Det må også legges til at originalspråket er latin, men at jeg bruke en engelsk oversettelse som ble gitt ut i 1996. Olaus' kilder kan deles inn i tre hovedkategorier: Den første er de gamle autoritetene; den andre er samtidige tekster og forfattere og den siste er muntlige kilder, samt egne opplevelser og skildringer. Han bruker kildene litt ulikt og selv om det ikke er en særs systematisk bruk, så er det noen mønstre som etablerer seg.

Først og fremst bygger han den grunnleggende forståelsen av naturen på “de gamle autoritetene” som Plinius den Eldre, Aristoteles og Cassiodorus.²² Olaus er også glad i å trekke paralleller mellom nordiske skikker og de av antikken, ved hjelp av disse forfatterene skaper han kredibilitet gjennom kontinuitet. Dette er et kjennetegn ved renessansen. Slik dannes den grunnleggende forståelsen, selve rammeverket, for historien og naturen.

Den andre kategorien består av historikere som Albert Krantz, Jakob Ziegler og selvsagt Olaus' egen bror Johannes Magnus.²³ Olaus brukte disse kildene til å kunne beskrive det nordiske i større detalj, og ettersom de er mer nærliggende i tid.²⁴

---

¹⁹ Magnus 1996, s. 5

²⁰ Ibid, s. li

²¹ Ibid, s. liv

²² Bøker av de «gamle autoritetene»: *Natural History* (Plinius den Eldre); *Meteorology* (Aristoteles); *Various Letters* (Cassiodorus). Magnus 1996, s. 1 - liii

²³ Bøker av samtidige forfattere: *On Animals* (Albertus Magnus); *Chronicle of the Northern Kingdoms* (Albert Krantz); *Schondia* (Jakob Ziegler); *History of the Goths* (Johannes Magnus). Ibid

²⁴ Magnus 1996, s. lii

Den siste kategorien er beretninger fra Sverige og Olaus' egne reiser i Norge, Europa og Baltikum, samt hans mangfoldige nettverk av lærde.²⁵ Vi vet at Olaus var i Trøndelag i 1518 og overvintret der, samt at han og Johannes reiste mye rundt i østre Europa i 1520 som diplomater for Gustav Vasa. Vi kan derfor være ganske sikre på at Olaus har sett og hørt mye av det han skriver om fra førstehåndsvitner. Olaus var ansett som sin samtids fremste ekspert på Norden, så hans utsagn gir krav på gyldighet.²⁶ Likevel er han en ydmyk mann som i *Historias* siste kapittel anerkjenner at han står på andres skuldre:

«Nothing can be regarded as our own inheritance unless it has been tested a thousand times by the most scrupulous men of the past before bequeathing it to their posterity. That principle has been observed here, whatever the merits of this volume may be, but if it achieves nothing else, at least its variety and the diversity of its illustrations can be relied on to mitigate the boredom of its readers».²⁷

I arbeidet med denne teksten har jeg først gått til verks med en grundig gjennomgang av *Historia* og *Carta Marina*. Ettersom *Historia* er massiv, startet jeg med å kartlegge ord og kapitler som var av umiddelbare interesse, som skog, natur, landskap og lignende, i innholdsfortegnelsen og stikkordene, før jeg satte opp et skjema jeg kunne følge i gjennomgangen. Samtidig har jeg lest meg opp på litteratur som dreier seg om miljøhistorien til middelalderen og Olaus Magnus som individ. Etter å ha fått oversikt over innholdet jeg vil ha i oppgaven, og rammene jeg vil ha det innenfor, så har jeg delt oppgaven opp i to deler som utforsker både *Carta Marina* og *Historia* på litt ulike måter, med hjelp fra både Olaus' sitater og illustrasjoner.

Oppgavens struktur

Oppgaven er delt inn i to hoveddeler, som igjen har to hovedtemaer hver. Del 1 vil ta for seg Olaus' fremstilling av naturen, for så mennesket. Dette vil skje ved et nærblick på både *Historia* og *Carta Marina* for å få et inntrykk av hvordan han har arbeidet med disse verkene. Del 2 vil gå inn i hvordan menneskene i *Historia* forholdt seg til naturen, og hvordan disse to sfærene, natur og kultur, overlapper i Olaus' øyne. Først vil det være en del om den fysiske dimensjonen, den praktiske bruken av naturen og dens ressurser, så avslutter jeg med den

---

²⁵ Ibid, s. liv

²⁶ Sandmo 2015, s. 157

²⁷ Magnus 1996, s. 1184

symbolske dimensjonen - altså hvordan naturen kommer til uttrykk i de nordiske folkenes mentale landskap.

Del I

Landskapet - Naturen

På 1500-tallet var holdninger til naturen og landskapet fremdeles holdt innenfor kristendommens rammer.²⁸ Etersom Gud og hans vilje er skaperen av alt i naturen, så vil også Guds vilje og mening reflekteres i naturen. Derfor blir folk som Olaus pliktig til å undersøke naturen nærmere, i et forsøk på å bedre forstå sin skaper.²⁹ Tradisjonelt har naturen kun opptrådd som et bakteppe for menneskelige handlinger og levemåter. Den eneste aktøren som har fått plass i diskursen av historiens gang er mennesket. Det ligger allerede fra de gamle grekerne et perspektiv som fremmer dette, men fra et deterministisk utgangspunkt, hvor det er naturlige forhold som dominerer.³⁰

Miljødeterminismen er tanken om at omgivelsene bestemmer rammene for hvordan menneskelig kultur utvikler seg. Stedet der et folk bor, er en sentral faktor i hva slags tradisjoner og skikker som oppstår i den sosiale utviklingen.³¹ Dermed kan en behandle kulturelle stereotyper som gyldige argumenter for materielle forhold.³² For eksempel kan en si at folk i Norden er standhaftige og tålmodige på grunn av kulden og mørketiden. Et slikt perspektiv er fremtredende i *Historia*, som et forslag eller oppmuntring til mot-reformatorisk satsning i Norden. Olaus prøver å overbevise sine lesere om at det nordlige klimaet og landskapet har skapt et folk som er sterke og standhaftige, endelig modne for Guds lære. På grunn av slike problemstillinger blir det nødvendig med et verktøy som kan gjenopprette forståelsen av balansen mellom natur og kultur. Det er sentralt å forstå hvor viktig kultur er for konstruksjonen av menneskers oppfatninger. Konstruktivismen argumenterer for at alt mennesker kan vite, bruke eller se, ikke er annet enn et kulturelt konstrukt. Konsepter som

---

²⁸ Aberth 2013, s. xv

²⁹ Hoffmann 2014, s. 89

³⁰ Ibid, s. 6

³¹ Gomeseria 2019, s. 1

³² Hoffmann 2014, s. 7

natur og vitenskap finnes utenfor menneskets bevissthet, og er kun artefakter av den bevisstheten.³³ Dermed må en også lese mot forfatterens intensjoner, ettersom Olaus jobber innenfor en epoke hvor Guds fravær er en umulighet.³⁴

Naturens mekanismer, Guds finurligheter

De gamle autoritetene er grunnlaget for den første rasjonelle, systematiske forståelsen av naturens elementer, og menneskets samhandling med disse i Vesten. De greske filosofene førte an for et skifte i forståelsen av verden, hvor gudene ble tatt ut av bildet og erstattet av naturens systemer. Aristoteles' klassifikasjonssystem, som deler inn alle elementene i fem kategorier, sto som Vestens paradigme for alle som prøvde seg på å forklare naturens sammensetning og fenomener, helt frem til vitenskapsrevolusjonen på 1600-tallet. Verden består av vann, jord, luft og ild, mens eter står som det femte mystiske elementet og utgjorde himmelen.³⁵ Innenfor disse rammene ligger Olaus' kunnskap og forståelse av den verden han forteller om i *Historia*. Han var en belest mann med tilgang på et mangfold av tekster, noe vi ser ut ifra det enorme antallet referanser han oppgir. Olaus skyr ikke bort fra bruken av eldre tekster:

«I have to admit that what I have adopted from my own researches is meagre and bare, whereas the loans I have obtained from other's treasuries are far richer, [...]. This I have done, as others do, trusting my own self-confidence, and with less reserve inasmuch as the writings and saying of our ancestors prove safer to imitate».³⁶

Han hadde altså lit til de gamle autoritetene, da deres forklaringer har bestått testen av tidens tann. Han viser imidlertid også til en kritisk tilnærming ved at han mener regionene i Norden krever mer lokal kjennskap for å forstå hvordan ting fungerer, og referer derfor i noen tilfeller til andre kilder som han mener holder mer vann i disse regionene enn forfattere som Aristoteles og Plinius.³⁷ For eksempel i bok 19:49 som artig nok heter *On vultures, which Aristotle and Pliny call eagles: their differences and peculiar characteristics*, finner vi et eksempel på at Olaus sier seg uenig i med de gamle autoritetene i deres beskrivelse av dyr, og velger å heller legge sin lit til Albertus Magnus, som var bedre kjent med de nordlige

---

³³ Ibid

³⁴ Sandmo 2015, s. 162

³⁵ Aberth 2013, s. 11

³⁶ Magnus 1996, s. 1184

³⁷ Ibid, s. liv

landene.³⁸ Faktisk referer han direkte til en passasje fra Albertus' bok *On Animals*, som retter på Aristoteles i kategoriseringen av ørner og gribber.³⁹

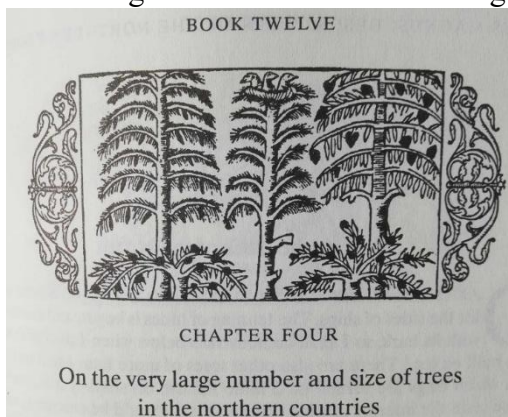
I bok 1:18 finner vi et eksempel på hvordan Olaus bruker litteraturen til å forklare fenomener på himmelen, i dette tilfelle hvorfor og hvordan det oppstår haloer rundt månen, og hvorfor det påvirker været:

«The most likely reason, according to Aristotle, is that the moon naturally have no power to initiate action on inferior bodies except by reciprocating and receiving light from the sun, which turns it, so to speak, into another sun».⁴⁰

Slik blir haloen et bevis på hvordan månen påvirker jorden. I forklaringen av hvorfor månen ikke har sitt eget lys, referer han til Plinius' observasjoner for å forankre det som fakta. Deretter siteres Helinand som forklarer at dette er fordi månen er plassert mellom jorden og solen. Dette er i motsetning til solen og stjernene, plassert i den himmelske eteren som skaper og gir disse legemene sitt naturlige lys og varme. Månen kan bare fungere som et speil og vil bare reflektere lys uten varme. Olaus forklarer dette igjen med å vise til at et speil satt opp mot et ildsted kun vil reflektere lyset og ikke varmen.⁴¹ Her møtes gammel kunnskap og lokale observasjoner, og en kan se hvordan Olaus jobber med sammenhengene.

Skog på vignett og kart: Historia og Carta Marina

Hva er en skog? Vel det er en samling av trær. Så hva er et tre? Vel det er en rot, stamme, grener og blader. Eller barnåler selvfølgelig, om det er et bartre. I dag ville vi sagt at skogen er en samling trær som inneholder et livlig økosystem, med et rikt mangfold av planter, insekter,

sopp, trær og dyr. Ordet skog har ikke alltid hatt denne betydningen. Etymologisk så har det engelske ordet *forest* opphav i det middelalder-latinske *forestem silvam*, som betyr "skogen utenfor", som kommer fra kaptiularene til Karl den Stores angivelse av den kongelige skogen. *Forest* kan også

Figur 1: Fra Magnus 1996, s. 589

³⁸ Magnus 1996, s. 1004

³⁹ Ibid

⁴⁰ Ibid, s. 45

⁴¹ Ibid, s. 46

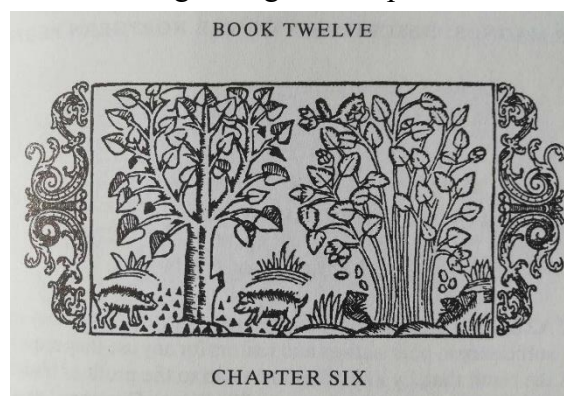
spores til *forestis* som betyr “skogsreservat”.⁴² Uansett er essensen den samme, nemlig at skogen er et avgrenset området tilegnet kongen og kongens aktiviteter, som et reservat for jakt og nytelse. Dette er i alle fall den fremste betydningen av ordet i England og Frankrike opp igjennom middelalderen.⁴³ I nord er det noe litt annet.

I Olaus’ nordiske skoger var det en rikelig overflod med trær:

«... a great abundance of firs and pines, juniper and larch, and they are so tall that they can reach the level of high towers».⁴⁴

Om trærne vokste nærme sjøen ble de gjerne brukt som verft og master på store skip, noe de var godt egnet til ettersom de er naturlig resistente mot regn og råte, takket være harpiksen.⁴⁵ Jo mer sandete jord treet hadde tilgjengelig, jo høyere ble det, dog med smal stubbe.⁴⁶ Trærne var nyttige på utallige måter. Om sommeren pleide *lappene* – samene - å samle inn den søte margen i toppen av furutrærne og brukte det som brøderstatning, noe harpiksen fra bjørka også kunne brukes til. De smidige grenene til gran og lerk ble brukt til å lage bøyer til fat, gjerder rundt om jordene og buen på armbrøst. Bjelker av gran hadde særlig stor verdi, ettersom deres lette, men sterke og vedvarende tømmer prydet kirkenes tak.⁴⁷

I nord kan en også finne kveder og svarthyll, samt eføy, men disse ble i større grad vurdert som ugress, ettersom de blir beskrevet som viltvoksende og tjukke, med masse røtter. Olaus forteller at det også finnes ville trær, som enda ikke har blitt navngitt, men de har sin nytte takket være deres vekt, farge, hardhet, rundhet, høyde og frukter.⁴⁸ Oppe i de kalde traktene fantes det også en rekke trær, poppler, ask og høye einer, som egnet seg til å bli plantet i nærheten av boplasser, ettersom de er selvsådd og sprer seg raskt. Slik ville en kunne ha, både i pesttider og til hverdags bruk, brensel og byggematerialer i umiddelbar nærhet. Over den syttiende breddegrad tillater ikke de regelmessige kulingene noe annet enn bjørk og

Figur 2: Fra Magnus 1996, s. 591

⁴² Online Etymology Dictionary 2017

⁴³ Aberth 2013, s. 87

⁴⁴ Magnus 1996, s. 589

⁴⁵ Ibid

⁴⁶ Ibid

⁴⁷ Ibid

⁴⁸ Ibid, s. 590

et fåtall andre lave trearter å vokse.⁴⁹ Visse skapninger lagrer mat i hule trær, og kan på denne måten utsette fremtidig hunger, i en kløktighet som overgår menneskets. Dersom en evnet å lese tegnene i dyrenes adferd, kunne en ane uår i vente og handle deretter.⁵⁰ Her ser en konturene av et økosystem, med lover og regler, hvor små tegn kan varsle store konsekvenser.

En veldig lang skog

Hvis vi vender blikket nordøstover på *Carta Marina* over Bottenvika, vil vi finne en samling trær med betegnelsen *Silva longissima land srygia dicta*. Dette er et av få steder på kartet hvor en illustrert skog blir nevnt ved navn. Den strekker seg fra Karleby i sør til Kandalaksja i nord, og blir fremstilt med diverse typer trær som ser ut til å opptre som grensen mellom østdelen av Lappia og Botnia. Til tross for sin størrelse, nevnes denne skogen bare ett sted i *Historia*, i bok 19:44, som handler om fugler med motsetninger i sin natur. Skogen blir kalt *Landzrygga*, som Olaus oversetter til Landryggraden, og blir beskrevet som en enorm villmark nær Arktis.⁵¹ Noe særlig mer blir ikke sagt om denne villmarken i seg selv, den blir snarere brukt som et bakteppe for Olaus til å undre på hvorfor noen fuglearter ikke klarer å leve i habitater de burde passe inn i, selv om de ikke nødvendigvis er født der. I dag ville en forklart dette med at økosystemer er delikate. Fremmede arter vil ha det vanskelig med å tilpasse seg nye habitater, og om de gjør det, vil det som regel ha ødeleggende konsekvenser.⁵² Olaus undrer over hva denne sjalusien fra naturens side kan være.⁵³ Ut ifra dette kan en anta at Olaus ikke så på en skog som et komplisert nettverk av overlappende økosystemer, men snarere ett sett med forutsetninger og elementer som ikke nødvendigvis er avhengige av hverandre.

Figur 1 Fra *Carta Marina*, Magnus 1539

⁴⁹ Ibid, s. 591

⁵⁰ Ibid

⁵¹ Ibid, s. 997

⁵² Wohlleben 2018, s. 3

⁵³ Magnus 1996, s. 998

Det vi skal ta med oss fra dette lille avsnittet om *Landzrygga* er at det er slik Olaus fremstiller det han selv kaller en enorm villmark på *Carta Marina*. Ettersom denne langstrakte skogen for det meste er illustrert, i alle fall ut fra Karleby, som en enslig rekke med trær, så er dette et argument for at en kan si at alle slike trekker skal fremstille en eller annen form for skog, og at det ikke bare er for å fylle blanke flater på kartet. Sjeldent skriver Olaus om skogen som noe eget i *Historia*. Skogen trer heller frem i bakgrunnen fra tid til annen, som et sted hvor ting gror, ressurser hentes, mirakler skjer og slag kjempes. Gjennom middelalderen i Europa, særlig tidlig når skogen var på en motoffensiv, er villmarken et landskap som er forlatt og øde.⁵⁴ Denne forestillingen kommer ikke frem i Olaus' skildringer. Han fyller hvert eneste hjørne av naturen med landskap, folk og dyr. Olaus motbeviser påstanden om at Norden er en villmark.

Menneskene - Kulturen

I Litauen var skogen, etter gammel hedensk tro, hellig. Gudene holdt til i skogen, i form av dyr. Konger og prinser ble brent inne blant trærne for å kunne stige opp blant dem eller selv bli guder. Dermed ble også slanger tilbedt som hellige skapninger, og ettersom de ikke så ut til å skade noen, ble de sett på som gudenes voktere av huset.⁵⁵ I Olaus' samtid har denne overtroen blitt, ifølge ham selv, helt fjernet fra Litauen og områdene rundt, hvorpå de nå følger kristen tro, hvor slangen har sin rette assosiasjon med djevelen. Det var imidlertid visstnok blitt funnet rester av slike overtroiske ritualer, ved det Olaus beskriver som «tilfeller av demoner», i enslige hus i de fjerne delene av de nordiske rikene Norge og Värmland.⁵⁶ Ironisk nok beviser Olaus, uten at det er hans hensikt, i dette eksempelet om slanger, at holdninger til naturen formes av kulturen, og at kulturen formes av naturen. Der slanger er farlige, har de fått en ondsinnet plass i kulturen. Men i Norden, hvor de er for det meste harmløse, har de fått en helt annen symbolsk plass. Inntil nye kulturelle rammer tres over landskapet.

---

⁵⁴ Fumagalli 2007, s. 15

⁵⁵ Magnus 1996, s. 148

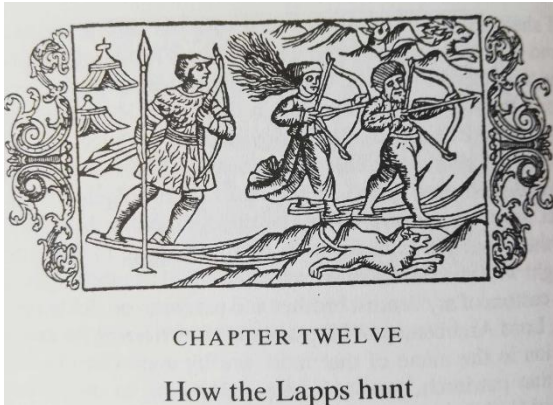
⁵⁶ Ibid

Norden er moden for å plukkes

Kampen mot den ville, farlige, djevlelige naturen var allerede vunnet. De gotiske heltene og Sverige ble skapt i motstanden mot de onde kreftene. Ja, det finnes sagn og legender hvor villmarken er et sted som skal teste menneskets styrke, et sted hvor en beviser seg verdig ovenfor Gud. Men dette er en villmark som tilhører fortiden, selv for Olaus. Naturens onde krefter var overvunnet, og heltene hadde fått sin status som herrer over selv den mørkeste, ødste villmark.⁵⁷

Landskap og folk var fremdeles ville, men de var ikke nødvendigvis farlige. Mot hvitehavet lengst nord, der Sverige var på sitt bredeste, befant det seg fremdeles mange hedenske stammer, voldsomme og ekstreme av natur. Disse menneskene levde ikke på brød, men av

Figur 2: Fra Magnus 1996, s. 212

jakt og fiske, og hver mann bar med seg sitt eget hus i form av telt eller vogner garvet med skinn eller bark.⁵⁸ Samefolket, som Olaus beskriver her, bor altså tett opp mot naturen. Overlappen mellom kultur og natur blir mer intim, ettersom nomadefolkets boliger er mobile og laget av råvarer som er minimalt prosessert, samt at de kler sine unge i byttets pels, og lager hodeplagg av fugler.⁵⁹ Olaus forteller at de jakter på ski, hvilket han beskriver som brede, kurvede planker

festet til føttene, som lar samene suse av sted i blindende fart over det snølagte landskapet. Ethvert dyr som jaktes blir overrumplet av deres piler og buer, ferdigheter de lærer opp i fra tidlig alder.⁶⁰ Disse folkene legger spirituelt kraft i de materielle omgivelsene sine og har derfor opprettholdt den nomadiske livsstilen sin.

«For those savage peoples, like other nations in the world which seem more civilized than they, have good reasons for seeking and maintaining a common delusion and seeing a false godhead even in paltry objects».⁶¹

De tilba solen og takker den for dens tilbakekomst med sitt lys og varme, etter den lange, kalde og mørke vinteren. Her lå det også en tillitt til solens gunst i folkets hjerter, for uansett

⁵⁷ Magnus 1996, s. 165

⁵⁸ Ibid, s. 198

⁵⁹ Ibid, s. 212

⁶⁰ Ibid, s. 210

⁶¹ Ibid, s. 149

hvor uutholdelig mørket ble, hvor kaldt det kunne være, så ville de aldri forbanne eller bebreide vinteren.⁶² Istedenfor sa de til hverandre:

«These cold spells are silly and foolish, and the darkness is excessive, etc».⁶³

Av samme grunn tilba de månen i takknemlighet for hennes lys i solens fravær, og selv i nymånens svik, fortsatte de sine daglige rutiner under stjernene, som skinner enda sterkere i gjenskinnet fra snøen.⁶⁴ Olaus uttrykker tydelig misnøye for samefolkets skikkers avvik i forhold til katolisismen, men det kan synes en sympati og ikke minst fascinasjon for deres holdning til utfordringene de møter. Selv om det ikke sies direkte, så mener jeg å lese en undertone av beundring for nordfolkets takknemlighet, samt evne og vilje til å gjøre det beste ut av det de har.

Grunnen til at det enda var mye hedenske tradisjoner og skikker som hang igjen i de nordiske landene er ikke helt åpenbar. Olaus peker imidlertid på at det først og fremst er Gud som bestemmer når tiden er inne for at et folk er modne nok til å delta i den kristne tro. Det vil bli åpenbart når tiden er inne, og det vil da bli sendt ut kapable og effektive misjonærer.⁶⁵ Om vi

Figur 3: Fra Magnus 1996, s. 207

setter Olaus' motivasjon for arbeidet han gjør innenfor de rammene som allerede er etablert for hva de kristne lærde ville få til ved å studere naturen, kan vi påstå at *Historia* er Olaus sitt forsøk på å destillere ut Guds vilje for de nordiske landene. Misjonsoppdraget er som dyrkning av jord, hvorpå folk må modnes før det høstes. *Historia* er hans påstand om at Norden vil være en rikelig innhøsting for den katolske kirken:

«Nor could I doubt that whit His help I should increase the number of this kingdom's subjects in places which I have seen in the past to be highly suitable, so that areas where no one now lives I should within ten years turn into a fit and ample habitation for many thousands of people, who dwell there in very favourable conditions; hence

---

⁶² Ibid

⁶³ Ibid

⁶⁴ Ibid

⁶⁵ Ibid, s. 221

what is God's would be paid to God and what is the king's to the king, fully and in every way».⁶⁶

Men klokka tikker. Om den katolske kirken ikke agerte snarest, så var det stor fare for at protestantene samt inn og håvet inn fruktene av deres arbeid.⁶⁷ Nedenfor skal vi se at det allerede var flere faretegn som varslers om verdens undergang, i alle fall slik Olaus kjente den.

I sin rolle som en av samtidens desidert største autoriteter på viten om Norden, prøver Olaus å konstruere en kulturell stereotype, eller i alle fall korrigere den. Han presenterer folkene som bor lengst nord nærmest som en integrert del av naturen. Slik kan han påstå at det er et folk som kanskje er villedet, men likevel ubesudlet ettersom kultur og natur enda er tett på hverandre. Olaus viser frem et område som for mange i Europa enda er fremmed og farlig, samtidig som han prøver å overbevise paven om at Norden er bebodd av et folk som er klare for Gud.

Alt var bedre før

I Västergötland lå det et kongelig slott som kalles for Årnäs. Dette er eldgammelt og storslått, for lengst forfalt og likevel beskriver Olaus det som uten sidestykke i Norden og Europa.⁶⁸ Slike ruiner ble stadig sjeldnere gjennom middelalderen, så innen Olaus' tid må dette ha vært en viktig attraksjon.⁶⁹ Slottet ble bygget av den mytiske kong Scarnius, og i sin glanstid var det et sentrum for eldre gotisk kongelighet.⁷⁰ Scarnius blir satt på en pidestall i sammenlikning med både sine forgjengere og etterkommere. Han har tydeligvis foretrukket å reise fantastiske byggverk, kultivere flotte hager og store jaktområder, istedenfor å distrahere seg selv med krigføring og andre fornøyer. I slottets glanstid beskrives naturen som en aktør med godvilje ovenfor folkene som bodde der, og byr på seg selv med beitemarker og utmerkede jaktforhold både på slette og i skogsområdene. Landskapet kan altså sies å være på sitt beste, når det er temmet, kontrollert og tilegnet menneskets bruk.⁷¹ Forholdet mellom mennesket og naturen får en symbiotisk form, hvor begge parter gir og tar.

Liknende tendenser til denne type avgrensning av område kan vi også se i høymiddelalderens Østen og Asia, dog det var mer en konstruksjon og tilrettelegging for "ville" områder, hvor

---

⁶⁶ Ibid

⁶⁷ Ibid

⁶⁸ Ibid, s. 117

⁶⁹ Fumagalli 2007, s. 75

⁷⁰ Magnus 1996, s. 117

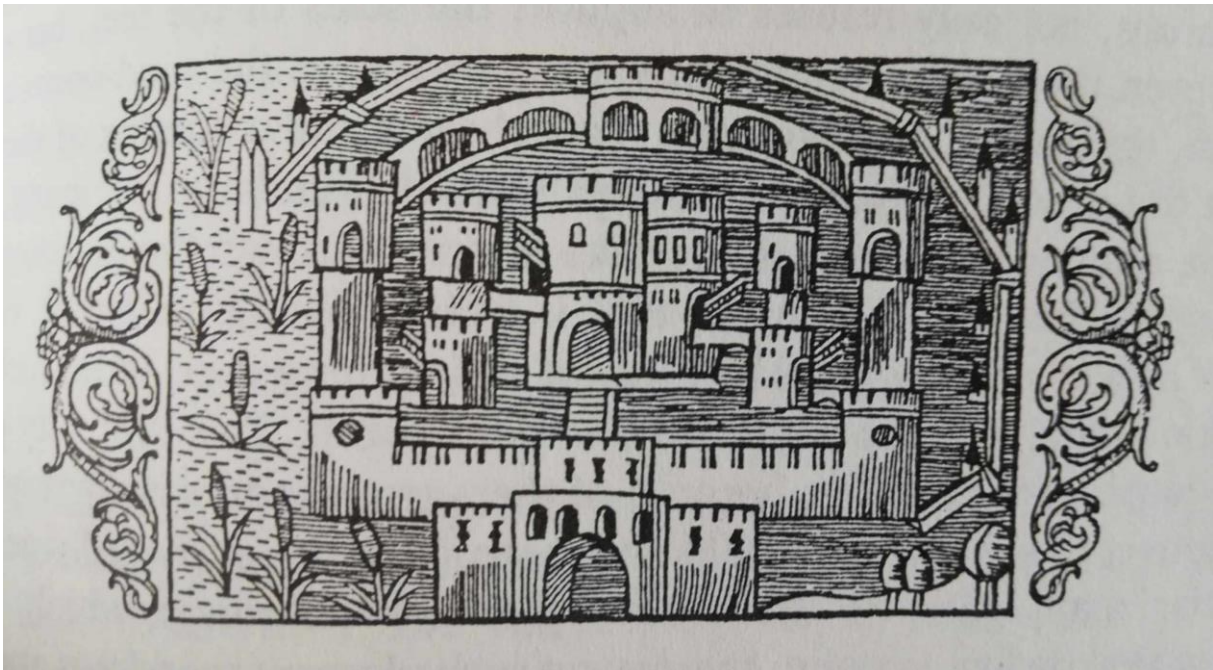
⁷¹ Ibid, s. 118

landskapet ble tilpasset og kultivert som en naturhage med et fokus på estetikk.

Konstruksjonen av slike områder var nemlig en like viktig faktor i det å være en god hersker som byggingen av byer og infrastruktur.⁷² Et billedlig eksempel er de kunstige skogsreservatene som Marco Polo beretter om på sine reiser gjennom Kublai Khan på slutten av 1200-tallet, hvor byer ble bygget rundt åser med mangfoldige jaktforhold.⁷³ Dette fenomenet av landskapsmanipulering er et eksempel på store herrers innfall og eierskap til sitt område, og vi kan se en kontinuitet i herrers følelse av kontroll over sitt umiddelbare landskap også i Norden.

Men ettersom slike prosjekter krever en stor hersker, har ikke Årnäs bestått påkjenningen av tidens tann, og står igjen i ruiner og overgrodd, som et trist bilde på hva Olaus mener er naturens forfall som følge av menneskets neglekt. Lengselen etter en gyllen fortid kan leses i at en skog som har grodd utover sine temmede grenser, er beskrevet som vill og fryktelig, og symboliserer dermed forfall og undergang. Krig, pest, sult og indre stridigheter har overlatt landskapet til seg selv, og har dermed blitt dekket av denne tette, forferdelige villskogen. Det er rimelig å anta at dette er hvordan Olaus mener et post-apokalyptisk landskap vil se ut, plassert i dette skjæringspunktet i historien.

Illustrasjonen til Olaus byr imidlertid ikke på mye av dette forfallet. Det viser heller slottet i sin storhetstid, og det later til å være gjennomgående at Olaus ikke ønsker å fremstille

Figur 4: Fra Magnus 1996, s. 117

⁷² Bintley & Franklin 2024, s. 22

⁷³ Ibid, s. 23

negative forhold. I teksten kommer det frem at slottet står i ruiner, men illustrasjonen viser det intakt, med staute murer, og et fruktbart stykke jord til eierens bruk samt noen trær nede i høyre hjørne. Olaus gir også en beskrivelse av området rundt. På nordvestre flanke ligger den enorme innsjøen Vänern, full av fisk. Til sør strekker det seg en langstrakt sump, som beskyttet slottet i sin tid, da den gjorde det nærmest umulig å komme seg frem. Sumpen surklet fast enhver som prøvde seg, og den eneste måten å komme seg frem på var via et nettverk av broer. På østsiden beskrives det å ha vært de ettertraktede skogene og beitemarkene som jeg nevnte ovenfor. I Olaus' tid kan en visstnok fremdeles se tegn til dette i landskapets utforming.⁷⁴

På *Carta Marina* derimot, finner vi en mer samtidig fremstilling, hvorpå Årnäs er nevnt kun ved navn sørvest mot innsjøen (se pil på figur 6). Trekkene ved det mangfoldige landskapet Olaus beskriver er dessverre ikke å finne illustrert her. Istedenfor kan vi, litt lenger nordøst, se en større samling trær, samt en topografisk markering av større forhøyninger i terrenget. Først vil en kanskje anta at dette er området Olaus snakker om i det påfølgende kapittelet, bok 2:22, hvor han skildrer et fjell som kalles for Kindaberg, som skal ligge et lite stykke bakenfor Årnäs.⁷⁵ Fjellet blir også omtalt som Kinnekulle, og det gjør det lett å finne igjen på moderne kart. Da ser en fort at det viser seg at Kinnekulle ikke er fremstilt på kartet i det hele tatt, noe som er trist når Olaus åpenbart vet mye om det og ønsker å fortelle om det.

Figur 5: Fra *Carta Marina*, Magnus 1539

Likevel kan vi tenke oss at det var noe han hadde til ettertanke, da en detaljert illustrasjon dukker opp i bok 1:29, ifølge fotnotene til oversetterne av den engelske versjonen av *Historia*, her i form av vignetten på figur 6.⁷⁶ Kapittelet handler om obelisker og andre oppreiste steiner goterne satte opp.⁷⁷ Runene skriver:

«Preserve the memorials of the past».⁷⁸

⁷⁴ Magnus 1996, s. 118

⁷⁵ Ibid, s. 119

⁷⁶ Ibid, s. 142

⁷⁷ Ibid, s. 65

⁷⁸ Ibid, s. li

Figur 6: Fra Magnus 1996, s. 65

Om Olaus har funnet på dette selv eller om det faktisk står der er uklart, men det sier litt om hvor mye symbolsk verdi Olaus legger i disse ruinene fra gammel heltetid. De tre illustrasjonene, figur 5, 6 og 7, fremstiller samme område, men med stor differanse i detaljnivå, noe som gjør det vanskelig å se at de fremstiller det samme. I tillegg virker

det som om Olaus, i vignetten, ikke har tegnet fra et fugleperspektiv, noe som gjør at innsjøen i bakgrunn, Vänern, tilsynelatende krymper noe voldsomt.

Viktigst av alt er dette et eksempel på hvordan Olaus fremstiller kultivert, frodig skog. Om Kindaberg, det vil si Kinnekulle, skriver han at det er så massivt at om en ser det fra lang nok avstand, vil det fremstå som en svart sky på himmelen. I en storm vil derfor de fleste komme seg så nærme foten av fjellet som mulig, da det er trygt og lunt. Det er få plasser i Norden vil en finne mer attraktive områder, mener Olaus. På toppen blir en møtt av et behagelig syn av løv, urter og frukter, blant flere ulike sorter trær som gror der oppe. Disse trærne er like sjeldne som de er herlige, og Olaus sier at det er nesten som om noen har sådd dem slik med hensikt, noe som implisitt betyr at så vidt han vet gror dette vilt. Dermed må en ta stilling til at det er minst to typer viltvoksende skog i Olaus' øyne, den som tegner forfall og den som signaliserer naturlighet. Dette kan argumenteres for ved at Olaus forteller om denne «hagen» som om det er en hemmelighet; bortgjemt fra folk flest. Visstnok bare er «de gamle» som vet om den. Han sier nemlig at en slik plass ikke kan eksistere dersom hvem som helst utnytter den, og at for å opprettholde en slik skog, så kan en ikke høste mer enn det som er strengt nødvendig.⁷⁹ Det ligger implisitt at dette er hovedgrunnen til at den bortgjemte plassen er så herlig som den er, og det viser til et veldig bevisst forhold til menneskers bruk og kultivering av naturen og landskapet:

«For pleasure itself induces and constraints people to its use and habit, habit to necessity, and necessity to desperate courses».⁸⁰

Liksom skogene i England, blir det her etablert en oppfatning om at avgrensning eller vern av skogsområder, enten gjennom juridiske grenser satt opp for å opprettholde området til privat bruk, eller at det er bortgjemte plasser som har fått være uforstyrret, er en forutsetning for at et

⁷⁹ Ibid, s. 119

⁸⁰ Ibid, s. 120

område skal holde sin naturlige syklus vedlike. I England var det blitt innført en kongelig skoglov, som skulle hindre de verste utnyttelsene av naturen.⁸¹ Selv om disse lovene ikke hadde noen særlig stabiliserende effekt på landskapet, så tegner det likevel en vilje til å regulere bruken.⁸² De skogene som er oppfattet som mest naturlige er rett og slett de som færrest bruker, og i England ble det tidlig satt inn systemer for å minimere bruken. Det kommer som en selvfølge at det urørte er det naturlige, men det interessante er at det tydelig eksisterer et mentalt ideal om en urørt, naturlig skog, i alle fall hos øvrige klasser, som setter inn tiltak for å verne denne type skog.

Reelt sett er det, om ikke verdens undergang, så iallfall lokalsamfunnets undergang Olaus beskriver i sin skildring av Årnäs og området rundt. Den tunge vekten av forakt mot den lutherske troen som bredte seg over Sverige, gjør det lett å se på denne beretningen som et symptom på, eller en metafor for, at den moderne sivilisasjon, altså den katolske i Olaus' øyne, var i ferd med å falle tilbake til barbari. Den ville naturen tok over landet igjen, ettersom mennesket ikke lenger var skikket til forvaltningen av landskapet Gud hadde gitt dem. Forholdet mellom kultur og natur faller ut av balanse og forfaller om ingen opprettholder det.⁸³ Merk at han plasserer slottet Årnäs' storhetstid til rundt år 955, som Olaus mener er året kong Olaf Skötkonung ble døpt av den engelske Sankt Sigfrid.⁸⁴ Detaljene i Olaus' historiske referanse stemmer ikke helt, men poenget er at slottets storslagenhet symboliserer katolisismens storhetstid i området.

Enhver vil nok på en eller annen måte prøve å gjøre ens egen samtid til historiens skjæringspunkt, og det er nok en naturlig opplevelse av verden vår, men for Olaus var det virkelig en tid hvor alt han trodde på raste rundt ham på alle kanter. Det katolske troen sto ikke bare ovenfor trusselen fra protestantismen, men også ovenfor et skifte i paradigmer, i grunnleggende forståelser av systemene i naturen. Selv om Olaus selv korresponderte og omgikk mye med humanister, og ikke var redd for å ta til seg ny naturvitenskapelig kunnskap og tilnærminger, så var han fremdeles svært kritisk til alt som utfordret det ortodokse.⁸⁵ Dette påvirker fremstillingen Olaus gir, og det gir et inntrykk av at han i dette verket vil vise frem Guds refleksjon i naturen. *Historias* oppgave er kanskje ikke nødvendigvis å vise frem

---

⁸¹ Aberth 2013, s. 104

⁸² Ibid, s. 122

⁸³ Hoffmann 2014, s. 8

⁸⁴ Magnus 1996, s. 119

⁸⁵ Ibid, s. xxxv

landskapet Gud har gitt menneskene, men snarere å vise frem hvordan Gud reflekteres i naturen, for så å forklare hvordan naturen former landskapet og menneskene.

Del II

Den fysiske dimensjonen – Skogen som en ressurs

«But in the North, since sons see their elders in no occupations except those of the soldier and farmer, the model they follow is more commonly that of arms than of letters».⁸⁶

De nordiske folkene var praktiske folk. Om det snør tungt og veien gjennom skogen dektes av et tjukt lag nysnø, ville det være umulig å komme frem. Om en ikke handlet raskt sto en i fare for å bli sittende fast inne blant trærne uten noen hjelp å få. Dette var en realitet som en bare måtte finne seg i, så det gjaldt for reisende å være kjent med forutsetningene for reisen og klar for værforholdene en kunne møte. Snømåking var nemlig et soloprosjekt, da det var opp til individer med dyr og slede å holde veiene frie og åpne. Det lå en forventning til at med større ressurser, kom det et større ansvar. Når det imidlertid var falne trær som sperrer veiene, samlet fellesskapet seg om arbeidet og enhver skulle ta øksa fatt og hjelpe til.⁸⁷ Over isen skulle også den tryggeste ruta markeres. Dette ble gjort ved å sette opp ein- eller grankvister der isen er tjukkest, slik at alle reisende, uavhengig av kjennskap til området, trygt kunne ferdes over.⁸⁸ Her ser vi konkret at naturen fremprovoserer nødvendig mottiltak fra kulturen, både fra fellesskapet og individet. I en respons på erfaringer folk har hatt med å gå gjennom isen, fatter de tiltak, eller skikker, for å håndtere og forhindre utfordringer på isen i fremtiden. Til dette kreves det erfarne folk som har opplevd og tatt til seg kunnskap om klima, sesong og vær. Naturens krefter kan aldri stoles på.⁸⁹ I sitt kapittel om verktøy til å håndtere isen, reflekterer Olaus over dette:

---

⁸⁶ Ibid, s. 726

⁸⁷ Ibid, s. 59

⁸⁸ Ibid, s. 61

⁸⁹ Ibid, s. 63

«If a man's mind can only comprehend parts of her, and not the whole, how many things must he reckon to be incapable of happening before they actually occur?».⁹⁰

Olaus argumenterer ut ifra dette spørsmålet at selv om mennesket, i motsetning til dyr, er født nakent, utsatt for alle mulige farer, har det intelligensen og evnene til å overkomme disse. Dette ville ikke mennesket ha klart med styrke og negler alene. Naturen har ordnet det slik at mennesket til enhver tid ha umiddelbar tilgang på hjelpen, ressursene, som trengs for å overvinne selv de største hindre.⁹¹ Ikke bare betyr dette at Olaus, liksom mange av sine likemenn, ser på naturen som et verktøy gitt til menneskenes bruk og herredømme, det personifiserer også naturen – *Natura* - enten som en tjener av Gud, og/eller et underordnet, allegorisk uttrykk for Guds krefter. Slik ble, i en teologisk kontekst, hele skapelsen forstått som tilegnet menneskeheten.⁹² Dermed blir nordfolket en passende puslespillbrikke, som et bevis på hvordan mennesket er født med forutsetningene til å tilpasse seg omgivelsene sine, slik at de kan trumfe i alle verdens hjørner, uansett klima og landskap. Alt i Naturen har en funksjon, og alt kan anvendes av mennesket. Den fysiske bruken av Naturen bærer dermed med seg den symbolske dimensjonen.

Skog: en industri

Skogsdriften på 1500-tallet var i en voldsom oppsving. For de nordiske folkene har skogen alltid vært en viktig ressurs, hvorpå både det er et sted for jakt, beite og sanking. Trær ble i førindustriell tid brukt som materiale til bygninger og redskaper, og som brensel. Fløtning av trelast har sannsynligvis foregått i Norge helt fra 4. og 5. århundre, og vi kan se det dukke opp lovbestemmelser angående fløtning langs norsk elver og innsjøer allerede på 1100-tallet.⁹³ Men utover 1400-tallet skjer det en endring i denne ydmyke bruken av skogen. Innen 1500-tallet har tømmereksporten fra Norge eksplodert, takket være økt etterspørsel og mer effektive metoder for både henting og prosessering av råvarer. I kjølvannet av middelalderen følte Europa på massive konsekvenser av avskogingen. Stadig flere dyrearter ble truet, og i forsøk på å bevare skog etableres kongelige skoger, beskyttet fra allment bruk. Mange europeiske byers nærrområder begynte å tynnes for skog, og prisen på tømmer skjøt i været. Europeere

---

⁹⁰ Ibid

⁹¹ Ibid

⁹² Hoffmann 2014, s. 102

⁹³ Fryjordet 1992, s. 20

hadde ytet jorda til det ytterste, og i prosessen gjort seg mer utsatt for både menneskeskapte og naturkatastrofer.⁹⁴

Dette var gode nyheter for sagbruksnæringen i Norge. Innføringen av vandrevne sager skal ha gitt bøndene i Norge mulighet til å sage trær til planker før videre eksport, og dermed var det ikke lenger grove tømmer som ble solgt ut av norsk skog.⁹⁵ Det ble billigere og lettere å drive denne typen skogsdrift, og dermed fikk bøndene mulighet til å drive denne virksomheten på fulltid i motsetning til tidligere, da det ikke lå nok penger i det. Med saga kunne en utnytte tømmeret bedre, sage til planker med høyere kvalitet og selge varer som var lettere og mer lønnsomme å frakte på skip til andre steder i Europa og verden. Dette er en verden som lider under en voldsom befolkningsvekst, hvor etterspørselen på dyrket jord gjør at skogene krymper i et fryktelig tempo. I Norge bugnet det av skogressurser og et landskap som var godt tilegnet tømmerhogst og frakt langs elvene, samt sagbruk ved fossekraft.⁹⁶ Endeløs etterspørsel møtte et, tilsynelatende, endeløst tilbud.

Det later til at det var en rask innføring av vannsagene, og at initiativet kom fra bøndene selv. I hele to generasjoner var sagbruksnæringen uregulert av staten, og bøndene eide både råvarene og produksjonsmidlene. Dermed ble det også en svært lukrativ handel for bøndene, da mengden tømmer og bord de kunne produsere økte, samtidig som arbeidskraften det krevde sank.⁹⁷ Mot midten av 1500-tallet tar imidlertid staten og adelen interesse av å få kontroll over sagbruksdriften, og vi ser utviklingen av det som likner protoindustri. Norge var med det på vei fra et jordbrukssamfunn til et industrisamfunn.

Skog til båt

Overgangen som er redegjort ovenfor kommer til syne både på *Carta Marina* og i *Historia*. Furu og gran blir så høye at de tilfredsstillt nesten ethvert behov, sier Olaus. For de med ambisjoner var det godt mulig å tjene en rikelig profitt på å selge tømmer til handelsmenn fra andre land over sjøen; en påstand som stemmer godt overens med den gryende

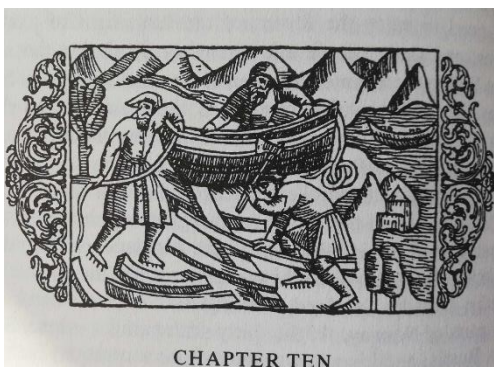
Figur 7: Fra *Carta Marina*, Magnus 1539

⁹⁴ Headrick 2015, s. 45

⁹⁵ Moseng et al. 2011, s. 405

⁹⁶ Ibid, s. 407

⁹⁷ Ibid, s. 406

Figur 8: Fra Magnus 1996, s. 208

protoindustrien vi har sett på ovenfor.⁹⁸ Vi skal tilbake til *Landzrygga* og ta en nærmere titt på fremstilling av båt- og skipsbygging. Ved å felle furutrær med sag, og kutte dem til med øks, kan en lage planker til dekk på skip.⁹⁹ Som vi kan se på figur 7 og 8, kløyves planker ut av tømmer, og bindes sammen til båter. Ettersom det ikke hadde blitt funnet noe jern i det fjerneste nord, så lot ikke skipsbyggerne en minste del av treet gå til svinne:

«So, when they are about to build boats, chiefly for the use of fishermen, they reduce the easily split pines and firs in their forests to thin planks and, as there are no iron nails, tie them together with outstanding skill by means of young, freshly extracted tree roots, which are as good as cords made of hemp».¹⁰⁰

Båten ble så forsterket og tettet med tjære. Den er konstruert bred og kort, slik at den kunne tåle voldelige strømninger og sjø. Ankeret ble også laget av røttene fra trær, og som kunne veies ned med steiner og festet med tau av bjørk.¹⁰¹ Legg merke til at illustrasjonen fra *Carta Marina* og *Historia* viser nøyaktig de samme motivene. Selv om det høres farlig ut å sette sin lit til en båt konstruert uten jern og spiker, så forteller Olaus at han selv reiste med en slik båt langs fjellelver i Norge da han besøkte landet i 1518. Han legger imidlertid til at han sjeldent har vært nærmere døden.¹⁰²

Tømmer og is

Nordfolkets oppfinnsomhet og kjennskap til treetts egenskaper stanset ikke ved skipsbyggingen. Takket være isen som legger seg tykt over sjø og innsjø, utviklet de flere særegne metoder for byggverk på og ved vann. For eksempel kunne byggmestere la tømmer som ikke råtner så lett, som or, bøk, myrfuru og eik, synke ned i vannet, allerede med den ønskede formen som fundament. Når isen smeltet lå dermed fundamentet til bygninger klare på sandbankene, eller flytene ute i vannet. Hovedsakelig ble disse konstruksjonene brukt til å

⁹⁸ Magnus 1996, s. 209

⁹⁹ Ibid, s. 589

¹⁰⁰ Ibid, s. 208

¹⁰¹ Ibid, s. 209

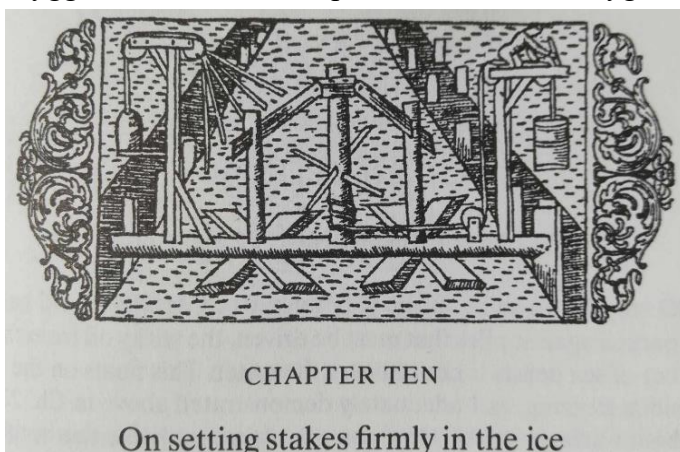
¹⁰² Ibid

bevare eiendeler trygt fra brann.¹⁰³

Bjolkene kunne ikke ha sprekker i seg, da de lettere vil råtne. Men tømmeret som ble avvist på grunn av dette, eller av andre grunner, blir brukt til andre formål, som for eksempel til klopper over myrer eller til å brenne kalkstein.¹⁰⁴ Om tømmer ligger i vann over lang tid blir stukkene harde som

jern, og derfor ble det dumpet store mengder tømmer ut i vannet hvert år, som lå bevart klart til de trengtes til å bygge noe solid.¹⁰⁵

Olaus forteller også om et annet vidunder av ingeniørkunst. Ved å sette opp tau og trinsehjul på forskjellige steder blant høye bjelker, så kan en plassere en massiv tung vekt med spenning, som suspenderer en spiss bjelke, klar til å slippes ned slik som vises på figur 10. Ved avsikring, slippes den jerntuppede bjelken ned i isen, slik at den borer seg gjennom. Slike bjelker blir drevet dypt ned i bunnen av vannet, og omhyggelig plassert i en lang rekke, eller i henhold til hva enn slags form og antall som skal nyttes for den planlagte konstruksjonen.¹⁰⁶ Det er, ifølge Olaus, ved denne typen oppfinnsomhet og teknikk at Sveriges hovedstad, Stockholm, har blitt bygget hvilende på det dypeste vann. Ved edel ånd og samarbeid fra disse nordboerne, ble Stockholm grunnlagt ved bredden mot sjøen, med velutstyrte havner og brygger slik at ethvert skip, uansett størrelse, trygt kunne legge til.¹⁰⁷

Figur 10: Fra Magnus 1996, s. 595

Takket være sine unike omgivelser kunne altså folkene i nord utvikle ferdigheter og ingeniørkunst som ikke kan gjenskapes noe annet sted i verden, ettersom en rekke spesifikke forutsetninger må være på plass for å utvikle slik teknologi. For det er som Olaus er sitert ovenfor; hvordan kan en

¹⁰³ Ibid, s. 597

¹⁰⁴ Ibid, s. 598

¹⁰⁵ Ibid, s. 597

¹⁰⁶ Ibid, s. 595

¹⁰⁷ Ibid

noensinne finne opp noe, uten å møte utfordringen den oppfinnelsen skal løse.¹⁰⁸ Det er også verdt å undre over lokale folks bevissthet angående deres unike tilgang på ressurser, med tanke på denne skognæringen. Om de ikke tenkte noe over det før, så er det i alle fall rimelig å anta at det, sammen med økningen i tømmerekseport, herfra er en økende grad av holdning til skogene i nord som mangfoldige, ettersom de er ettertraktet i resten av Europa.

«By the sweat of your brow»

I det Olaus kaller gamle dager, hadde hver mann blitt tildelt et stykke land. Hans område var definert og skatte-vurdert slik at det hersket ingen tvil om hva han eide og hvor mye han skulle betale i skatt. I Olaus' tid derimot, om det øynes en sjanse til å utvide og skaffe seg mer fruktbar jord å kultivere, så ville enhver, uten å ty til vold ovenfor sin nabo, gjøre sitt beste for å tilegne seg så mye som mulig.¹⁰⁹ Norge var på denne tiden på bedringens vei etter svartedauden, og mye tyder på at pesten i seg selv gjorde livet lettere for de overlevende, da det lettet på trykket av overbefolkningen. Det skjedde en endring i jordbruket, men også i måten jordbruket ble skattet. Mye tyder på at antall avgifter ble oppimot halvert i løpet av seinmiddelalderen.¹¹⁰ Overgangen fra før til nå, som Olaus snakker om, skyldes nok en kombinasjon av disse avgiftslettelsene, samt en produksjonsomlegging i jordbruket. Selv om det er sparsommelig med kildemateriale fra 1400-tallet, så er det tegn på at mange begynte å vektlegge februk, hvorpå de mange ødegårdene som lå igjen etter svartedauden lå fint an til å bli ryddet med hensikt å bruke det som beitemark, slåtteeenger og setre. Dette står i motsetning til høymiddelalderen, hvor god tilgang på arbeidskraft og dårlig tilgang på jord førte til at en generelt foretrakk korn, da korndyrking gir mer kalorier i forhold til areal.¹¹¹

Olaus' beretninger er i kontekst av at mye av ryddingen skjer på jord som kanskje har blitt gjengrodd; med andre ord en gjenrydding av tidligere kultivert jord. Med blod, svette og tårer ville en prøve å fjerne buskvekster som trengte inn fra nærliggende skog, og etter at området var gravd opp, sette i gang en bråtebrann slik at jorden ble mer fruktbar og produktiv.¹¹² Når en lar asken fra brent gress, kvist og buskas bli etterlatt på overflaten, vil det nemlig øke avkastningen når en sår rug, nyper, valmue, lin og hamp. Bråtebrannen vil også hindre at fragmenter av røtter eller tøffe trær gjemmer seg under jorde og forplanter seg over det

---

¹⁰⁸ Ibid, s. 63

¹⁰⁹ Ibid, s. 662

¹¹⁰ Moseng et al. 2011, s. 296

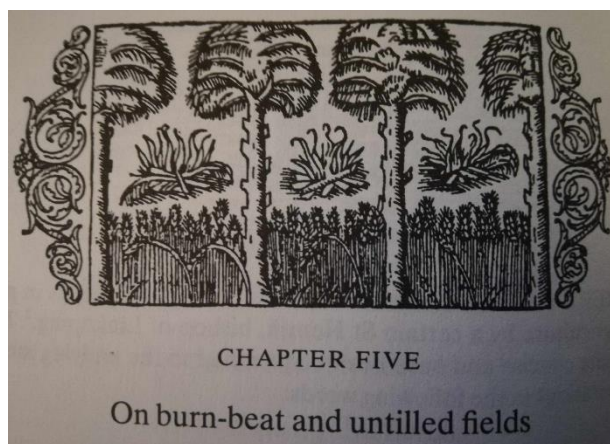
¹¹¹ Ibid, s. 297

¹¹² Magnus 1996, s. 662

kultiverte området som ugress og ødelegge avlinger. Denne aktiviteten gjøres med ytterst forsiktighet for ikke å miste kontroll på ilden, slik at den sprer seg. Av den grunn organiserte bøndene bråtebrannen slik at ilden vekkes nær steiner og vann, slik at det lages en grense brannen ikke kan krysse og spre seg utover. Det har visstnok vært tilfeller hvor folk fra hele regionen måtte bidra for å slukke flammene, hvorpå de kjempet og jobbet som om de forsvarte seg mot den frykteligste fiende.¹¹³ Selv om oppfatningen later til å være at naturen er der for å bli brukt, så er respekten for naturens krefter likevel til stede.

Olaus ser ut til å se på denne aktiviteten som skjodesløs og farlig, spesielt med bemerkningen om at før i tiden, kjente enhver sin plass. Det ser imidlertid ut til at denne typen «lovløse» tilegnelsen av ekstra land også var den vanligste bakgrunnen for skogrydding i England i høymiddelalderen. Her også var det typisk de små bøndene som ønsket å, litt om litt, utvide sitt kultiverbare område. Aktiviteten kan skimtes i dokumenter angående lovbrudd mot den kongelige skogen. Men disse var sporadiske og i fåtall, og det antas at mye av skogryddingen ble tolerert av kongen eller private landeiere på grunn av at de lettere kunne kreve en lukrativ bot eller andel av avlingene som ble sådd.¹¹⁴

Samtidig ble det nesten hver gang disse skogryddingene ble dokumentert nevnt at en av avlingene var «avling av tre», noe som indikerer at skogen ikke ble flathugget, men snarere klippet og forvaltet.¹¹⁵ Selv om Olaus ikke nevner denne praksisen, vil jeg argumentere for at han fremstiller den i vignetten til kapittelet som beskriver aktivitetene ovenfor.¹¹⁶ På figur 11 ser vi fire trær som er tilhugget med en teknikk som gjør at det bare er grenene igjen på toppen. Her ser det ut til at formålet var å skaffe kvist til bålene i bakgrunnen, men selve praksisen ser ut til å likne en måte å kultiverer trær på som en kan se spor av helt tilbake til bronsealderen.¹¹⁷ Om dette er i respekt og ydmykhet for skogen, eller en teknikk for å modifisere trærne, gir ikke Olaus noe svar på, men praksisen pleier å være et tegn på at skogene blir merkverdig

Figur 11: Fra Magnus 1996, s. 662

¹¹³ Ibid

¹¹⁴ Aberth 2013, s.94

¹¹⁵ Ibid, s. 96

¹¹⁶ Magnus 1996, s. 622

¹¹⁷ Hoffmann 2014, s. 186

mindre. Slik klipping er en mer bærekraftig anskaffelse av ressurser, hvor kolonisering av skogen gir et syklisk utbytte.¹¹⁸ Antakeligvis er det forvaltning basert på mange generasjoners erfaringer.

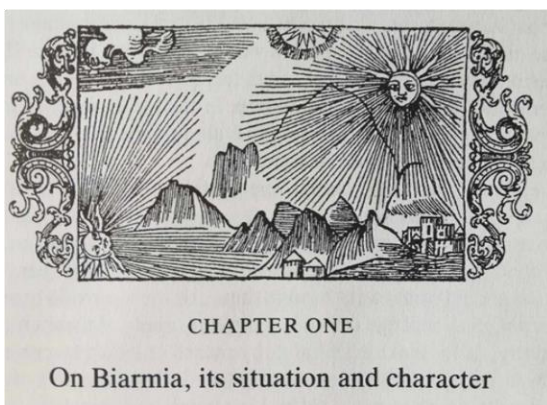
Det ser ut til at de nordiske folkene anså skog, i alle fall nærliggende skog, som områder med potensiale for å bli kultivert jord. Gjenryddingen av ødegårder er tegn på bønder og leilendinger som så opportunistisk på muligheten til å skaffe mer jord. Det krevde en del arbeid, men folk så vinning i å kunne utnytte området sitt til det maksimale. Særlig når den teknologiske utviklingen gikk i retning av mer utbytte for mindre arbeid.

«... og mørket er overdrevet»

De nordiske folkene sto ovenfor en unik utfordring, som halvparten av året preget deres hverdag på en måte som, for mange, hørtes både utenkelig og uutholdelig. I det nordlige territoriet Biarmia ligger senitet på den nordre himmelske pol:

«Its horizon is identical with the celestial equator, and this, cutting the zodiac into equal parts, causes one half of the year to become a single period of daylight and the other half night, so that the whole year os like one twenty-foor-hour day».¹¹⁹

Etter hvert som en beveger seg nedover breddegradene er mørketiden kortere, men vinterhalvåret er fremdeles merkverdig mørkt for alle nord for Trøndelag. Dermed ble folkene nødt til å finne andre kilder til lys, når de skal ut og gjøre sine hverdagslige aktiviteter. I bok 2:16 forteller Olaus om en rekke oppfinnsomme måter nordiske folk brukte til å navigere seg i skogen gjennom mørketiden, når det ble nødvendig å dra ut for å sanke inn ressurser.¹²⁰ De

Figur 12: Fra Magnus 1996, s. 17

sanket råtne biter av eikebark og plasserte dem med spesifikke intervaller, for å markere veien de hadde tenkt å gå. I konglebærende trær gror det en sopp som kalles for *agaric*. Soppen har den egenskapen at den lyser i mørket, og dermed kunne vandreren legge bak seg ledetråder som kunne vise veien hjem igjen. Ildfluer var også et alternativ, men relativt

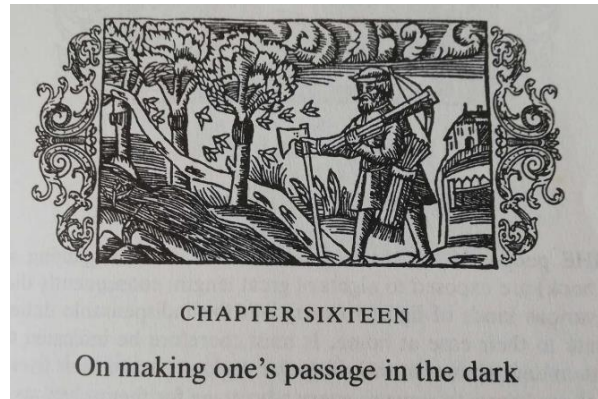
¹¹⁸ Ibid

¹¹⁹ Magnus 1996, s. 17

¹²⁰ Ibid, s. 111

upålitelig og sesongbasert. Soppen var også et tryggere alternativ til brennende lyskilder i hjemmet.¹²¹

Illustrasjonen i 2:16 fremstiller alt som beskrives i kapitlet, med både trær, sopp og ildfluer, som sammen former en lysende sti gjennom skogen. En mann, godt utstyrt med øks og armbrøst, er på vei fra det som ser ut

Figur 13: Fra Magnus 1996, s. 111

til å være en bosetning, og inn i skogen. Det ser ikke ut til at mannen bærer med seg noen form for fakkell, noe som betyr at han setter all sin lit til de naturlige lyskildene han kan ta i bruk på veien. De får også en navigasjonsfunksjon slik at mannen har oversikt over hvor han befinner seg i skogen. Til en viss grad avvæpner dette skogen, og gjør den mindre farlig ettersom vi ser at den ferdende mannen ikke trenger altfor mye utstyr til å ta turen innover. Øksa kan vi tenke oss skal brukes til å hogge ved, mens armbrøsten kan være til å skyte vilt. Ferdsel i mørket mestres med det skogen selv har å by på av verktøy, og folk anvender det tydeligvis til sin fordel, hvorpå de har mestret naturens elementer på hennes egen arena.

Nordfolkene hadde flere andre metoder for å belyse uunnværlige hverdagslige plikter i hjemmet. Fettet fra det Olaus kaller sjøbeist, *traan*, kunne brukes som tennvæske i lamper, men en mer tilgjengelig metode var bruken av furupinner som små fakler. En bunke furupinner var festet til beltet, slik at de kunne skifte ut pinnen etter behov. Når begge hender var opptatt med arbeid, holdt de pinnen i munnen eller festet den til hatten sin, slik at de kunne gå rundt som de vil og utføre hvilken som helst oppgave. Det dannet seg imidlertid en fæl røyk, og det krevde at hus var utstyrt med avsmalnende røykkanaler. Lukten kunne i verste fall føre til spontanabort. Derfor ble også vanlige stearinlys mye brukt, som et mindre illeluktende alternativ.¹²²

Det ser ut til at folk som tydde til disse metodene, ikke så på det selv som noe strev utover det vanlige. Kanskje var ikke Olaus så interessert i å fortelle om eventuell misnøye han hadde hørt fra de som praktiserte dette, for det ville støtte hans argument for hvordan disse menneskene er standhaftige og sterke i møtet med utfordringer fra omgivelsene og klimaet de levde i. Om vi antar at *Historia* har dette miljødeterministiske synet på de nordiske folkene, så

¹²¹ Ibid, s. 112

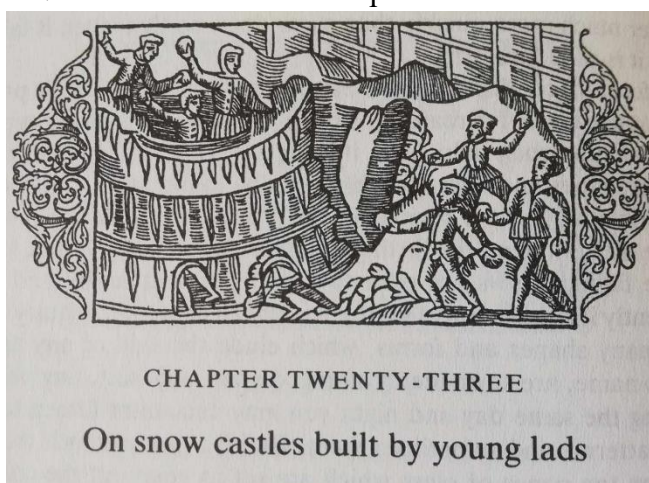
¹²² Ibid, s. 113

må vi forstå disse folkenes holdning til deres livssituasjon som ubestridt og selvsagt. Fraværet av klager tegner menneskene her som en organisk del av naturen som har formet landskapet rundt dem. Nordboerne hadde nemlig lært seg å utføre oppgavene sine annerledes i mørket; de lot månens gjenskinn i snøen være til hjelp i arbeidet på gården eller i skogen.¹²³ Faktisk muliggjorde vinteren hardere arbeid og lengere reiser. Snøen jevner ut landskapet og forenkler ferdsel over juv og daler, og skiene gjør at dem kunne raskt og effektivt bevege seg opp og ned, bort og fram. Olaus bemerker at den største forbannelsen ved livet i Nord, er myggen.¹²⁴

Lek til krig

I tidlig alder ble naturens ressurser en viktig del av den unge nordboers krigsarsenal. Gjennom lek uten våpen, blodsutgytelse, eller andre farer trentes de unge guttene i krigslignende aktiviteter. Hver vinter ble de oppfordret til å samle store mengder snø og bygge forsvarsverker, for så å sprute vann på veggene slik at de fryste fast til harde vegger når kulda satt inn. Ungdommene bygget små, sterke fort, før de delte seg inn i lag og inngikk i en konkurranse hvor målet var å erobre det andre lagets fort. Uten noe løfte om annen belønning enn heder og ære, angrep de hverandre med snøballer som sitt eneste våpen. Den som skulle finne på å bruke noe annet, eller fylle snøballene sine med noe som kunne påføre skade, fikk en passende straff ved å bli kastet naken ut i isvann. Her løp kreativiteten fritt i forsøket på å bryte gjennom forsvarsverkene til motstanderen. Etter at forsvarsverkene var brutt, kunne et av lagene plante sitt eget banner i motstanderens fort og kalle seg for seierherrer.¹²⁵

Figur 14: Fra Magnus 1996, s. 54

«They engage in games of this sort and bring them to completion no ore indolently or feebly than if they were fighting in a real battle under the gaze of all for their fatherland, laws, altars, and, as the saying goes, for hearth and home».¹²⁶

¹²³ Ibid, s. 207

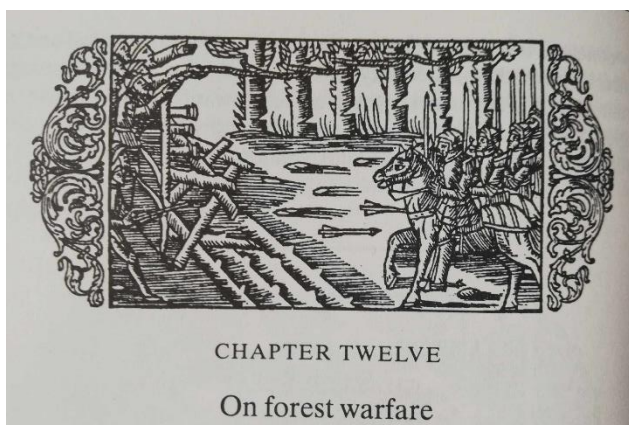
¹²⁴ Ibid, s. 208

¹²⁵ Ibid, s. 54

¹²⁶ Ibid

De som stakk av, ble behandlet som desertører og ble straffet deretter, med dynking i snø og verbal mishandling, slik at de så harmløst som mulig kunne møte til neste slag med større mot. Olaus understreker at en ikke skal kimse av fruktene av disse aktivitetene i treningen og dyrkning av sitt mot i strid.¹²⁷

I Norden var det gammel skikk å dra fienden inn mot den fryktelige og mørke skogen. Her skremtes fienden først av skogens dysterhet, før de ble knust av sine motstandere.¹²⁸ Både av naturens og menneskelig håndverk, kan en finne mange gode forsvarsmuligheter i skogen. Folkene var derfor kjappe med å se til Naturen for hjelp til å holde unna fiender og inntrengere.¹²⁹ Slik ble skogen deres fremste alliert i krig. Med god kjennskap til omgivelsene ble det utviklet mange taktikker og strategier for krigføring, og hvordan en skulle dra fordel av ulike slags biomer til ulike slags årstider.¹³⁰ Det var ikke uvanlig å utnytte naturlige elementer i landskapet til sin fordel. Naturlige barrierer, som tette skoger, myrer og elver, ble flittig brukt til å kontrollere fiendens bevegelser.¹³¹ Arsenalet var bredt og kreativt. For å effektivt stoppe en fiendes fremgang på skogsstien, kunne en på forhånd kutte trær langs den planlagte ruten. Deretter ble toppene bundet slik at de kontrollert, etter vilje, kunne la dem falle over fiendens rekker, hvorpå mange dør momentant og fremdriften stanses. Normalt sett ville en prøve å rette dette innledende angrepet mot høyere rangerte offiserer.¹³² Om fienden passerte gjennom et fjellpass derimot, kunne en kaste steiner eller skyte dem med armbrøst fra skjulte huler og grotter i åssiden. Gjemmestedene krever intim kjennskap til området, og en inntrenger vil umulig oppdage dem.¹³³

Figur 15 Fra Magnus 1996, s. 328

«The furious hiss of a speeding bolt is certainly heard, but where it comes from is quite unknown».¹³⁴

Sjeldent omtaler Olaus skogen som fryktelig, slik han gjør i denne konteksten. Han maler imidlertid skogen slik, i et forsøk på å representere en inntrengers

¹²⁷ Ibid, s. 55

¹²⁸ Ibid, s. 337

¹²⁹ Ibid, s. 329

¹³⁰ Ibid, s. 336

¹³¹ Bintley & Franklin 2024, s. 77

¹³² Magnus 1996, s. 328

¹³³ Ibid

¹³⁴ Ibid

perspektiv, så en skal være forsiktig med å la dette utsagnet gjøre skogen så fæl. Naturen er åpenbart et sted hvor nordfolket har enorm fordel i omgivelsene, og det er nesten som om de smelter sammen og blir til en fryktelig enhet. Dette er Olaus' advarsel til enhver som skulle finne på å forstyrre nordfolkets liv.

Den fysiske dimensjonen av forholdet mellom folk og skog er organisk, symbiotisk og kompleks. I møte med de tøffe omgivelsene konstruerer menneskene verktøy og teknologi som gjør det mulig å tilpasse seg været og landskapet. Der hvor dyrene og plantene er utviklet og tilpasset til miljøet sitt, har mennesket blitt utstyrt med en kløktighet slik at de kan overvinne enhver utfordring som naturen byr på. Istedenfor klo og pels, har mennesket fått evnen til å skape teknologi, som verktøy og klær. Dermed er mennesket ikke nødvendigvis den av Guds skapninger som er best tilpasset, men snarere den som er mest tilpasningsdyktig.¹³⁵ Olaus bruker folket i nord sin teknologi, levemåte og deres aktiviteter som et bevis på denne tesen. I møte med snøen utviklet de skiene, av sopp og fyrstikker lyste de opp i mørketida. Av tømmerets robusthet og røttenes smidighet lagde de båter som er seildyktige selv uten hjelp av jern og spiker. Folket i Norden blir en del av landskapet, i det intime eierskapet de tar til omgivelsene sine.

Den symbolske dimensjonen – Skogen som et hjem

På mange måter er den symbolske dimensjonen den mest komplekse, men også sammensatte. 1500-tallet byr på et historisk skjæringspunkt hvor prester og humanister jobber mot et felles mål i forståelsen av omgivelsene sine. Utforskning og kartlegging ble deres fremste verktøy i avdekkingen av naturens hemmeligheter. I krig spiller skogen på lag med de innfødte, men den er fremdeles fryktelig og truende, men bare for en inntrenger.¹³⁶ Folket som bodde ved skogene i nord hadde utviklet måter å gjøre den mindre farlig å befinne seg i.

Det gode liv

Olaus åpner bok 13 *On agriculture and the food people eat* slik:

«Every person knows how much the state of a country's agriculture is responsible for a life that is good, peaceful, and free from care, every person that is, who, tortured

---

¹³⁵ Ibid, s. 63

¹³⁶ Ibid, s. 328

himself with various gain-seeking ventures and discovering nothing but worthless objects of disgust, has at last turned to that most untroubled of occupations, the cultivation of the land».¹³⁷

Det medfulgte en enorm risk i søken etter metaller fra fjellene, pels fra skogene og fangst fra havet.¹³⁸ Jordbruket representerer en gyllen middelvei, en tilværelse hvor mennesket ikke lever i overflod, men heller ikke i nød. Olaus priser det mennesket som lever i ydmykhet ovenfor Gud, og er hengiven til Naturens vilje, sesongenes syklus og nærhet til landskapet og klimaet som omgir hen, for hen er rik i sin tilfredshet. Med støtte i Saxo argumenterer Olaus for at mennesker vil være uoppmerksomme på denne belønningen av sinnsfred, om det ikke hadde vært for svetten og kreftene arbeidet for et slikt liv hadde krevet av dem. Eksempelvis kan en se det i at unge menn tilegner seg en mye høyere grad av standhaftighet om de vokser opp på landet, enn om de vokser opp i skyggene av byens gater, hvor de blir fristet og besudlet ved å gi etter for søvn og andre lyster.¹³⁹

Olaus refererer også til Cicero og Cato for liknende uttalelser, og det blir tydelig at det er dette han mener er den livsstilen som er nøkkelen til å gi et menneske et fullverdig liv.¹⁴⁰ Det enkle livet på landet er etterlengtet i middelaldersk litteratur, og slik har det egentlig alltid vært. I kontrast til det travle livet i byen er det gjennomgående fra antikken frem til i dag en nostalgi for livet som bonde.¹⁴¹ Ideen om at jordbrukslandskapet er menneskets naturlige habitat ble likevel til en viss grad gjenoppdaget i middelalderen, som en kilde en tapt autentisitet.¹⁴² Det foregår en idealisering av livet utenfor byen blant lærde, i et forsøk på å finne tilbake til de «genuine» menneskelige følelsene som, i takt med renessansen, kom til uttrykk i nostalgisk kunst, som lengtet tilbake til antikken.¹⁴³

Én manns søppel er en annens rikdom

I bok 12:9 gir også uttrykk for refleksjoner angående en lignende gyllen middelvei mellom overflod og nød. Med det følger implisitte tanker om nordfolkenes holdninger til naturen rundt seg. Kapittelet tar for seg rav, dens egenskaper og hvorfor det er så ettertraktet på det

---

¹³⁷ Ibid, s. 617

¹³⁸ Ibid

¹³⁹ Ibid, s. 618

¹⁴⁰ Ibid, s. 617

¹⁴¹ Bintley & Franklin 2024, s. 36

¹⁴² Ibid

¹⁴³ Bintley & Franklin 2024, s. 37

internasjonale markedet, da det er oppfattet som en sjelden kuriositet blant eliten i Europa. For folkene i nord derimot, er det bare forsteinet harpiks.¹⁴⁴ Olaus forklarer ravets opprinnelse er furu eller gran som inneholder naturlig harpiks. I månedene juni og juli vil barken på treet bli splittet opp av varmen, og små dråper av harpiks vil svette ut av trærne. Harpiksen kan omslutte enhver materie som om det var gjennomsiktig lim, som for eksempel frosker, mus, insekter og liknende. Om et tre gror ved sjøen, elvebredder eller skogbelagte bekker, vil harpiksen renne ned i vann og bekker, hvor det solidifiseres og blir til slutt rav, hardt som stein. Noe av dette ravet havnet ute på sjøen og drevet av sterke kulinger over den baltiske sjøen eller inn i gulfen til Finland og Riga, for så opp på Prøysens bredder. Her ble det samlet opp av den Prøyssiske prinsen, som har skaffet seg enerett på ravet.¹⁴⁵ Dette solgte han så videre til handelsmenn i sin råde form, som distribuerer det videre til håndverkere og andre kjøpere.¹⁴⁶ Det hele ble en svært lukrativ forretning, men for folkene i nord forble det verdiløst:

«For its constant accessibility in the places where it originates induces little enjoyment, or at any rate makes it fairly worthless, whereas for foreigners it remains a much coveted commodity».¹⁴⁷

Menneskets nivå av begeistring er nemlig relativ til grad av eksponering, og i Olaus' øyne er det nærmest en naturlov at mennesker føler slik.¹⁴⁸ Kanskje er dette sant, for det er fremdeles like aktuelt å snakke om det i dag, om ikke enda mer. Vi lever i stadig overflod, men ser aldri ut til å være tilfreds med den komforten vi allerede har. Noen kaller denne streben etter noe mer for grådighet, mens andre vil kalle det ambisjoner og drømmer. Det ser ut til at folkene i nord for 500 år siden, liksom i dag, også kjedet seg i det hverdagslige, og ønsket noe mer eventyr utover rutinen. Ut ifra det vil jeg argumentere for at deres holdninger og forhold til skogen var nokså avslappet og familiært, hvorpå eventyr om fantastiske beist og farlige skoger var forbeholdt underholdning. For hvordan kan det være noe spennende i noe som er kjent og vanlig?

---

¹⁴⁴ Magnus 1996, s. 593

¹⁴⁵ Ibid

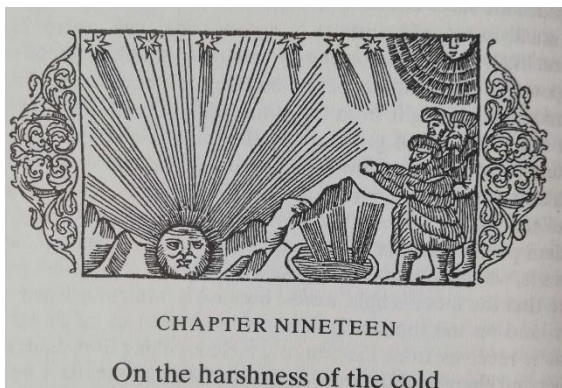
¹⁴⁶ Ibid, s. 594

¹⁴⁷ Ibid

¹⁴⁸ Ibid

Skjønnheten er til å ta og føle på

Flere ganger gjennom *Historia* gir Olaus uttrykk for skjønnheten ved det Nordlige landskapet. Det er lykke i å se store mengder snø og frost. Snøen åpner veier som tidligere var utilgjengelige for reisende og eventyrere, den fertiliserer åkrene og den reflekterer månen og stjernene. Olaus forteller om hvordan frosten gjør solnedgangen til en brennende søyle av ild (se figur 16), hvordan istappene former vakre skulpturer langs konturene av omgivelsene. Han argumenterer for at *Natura* er en enestående kunstner som kan skape slik herlighet på jorden.¹⁴⁹ I renessansen foregår en distansering og mistillit til den fysiske verden i litteratur og kunst, hvorpå naturen blir grotesk og fæl i sin virkelighet.¹⁵⁰ Kanskje er det derfor Olaus setter pris på at det er en enkelhet i naturens komplekse kunst. Snøkrystaller er et eksempel på den naturlige kunsten, og eksplisitt advarer han enhver med respekt for seg selv, mot å prøve å

Figur 16: Fra Magnus 1996, s. 46

gjengi naturens makeløshet når frosten brer seg over vinduer. Det vil være et nytteløst forsøk.¹⁵¹

Olaus anerkjenner imidlertid også at menneskene som bor i slike omgivelser, omtrent umulig kan la være å, til en viss grad, reflektere naturens skjønnhet i håndverket. Olaus mener Nordens malere ikke bare uttrykker det vakre

ytre, men også gir innsyn til det indre.¹⁵² Naturens kreasjoner kan inspirere like mye som den største læremester, og dermed kan nordfolket lage de vakreste ting.¹⁵³ Veversker kunne veve på et nivå som nærmer seg italienernes, men motivene tok som regel form av blomster, regnbuer eller blader over vannet; i motsetning til i Italia hvor inspirasjon kunne hentes fra de store kunstnerne.¹⁵⁴ Men ettersom det var et slikt vakuum av virkelig store læremestere, var det få som fikk ordentlig opplæring, til tross for deres naturlige talenter. Følgelig mestret de en simpel uttrykksform, hvorpå de mesterlig trakk frem essensen i hendelser og objekter. Olaus bemerker at protestantene som skamløst blottes seg for lerretet, men at de nordiske

¹⁴⁹ Ibid, s. 51

¹⁵⁰ Fumagalli 2007, s. 172

¹⁵¹ Magnus 1996, s. 53

¹⁵² Ibid, s. 668

¹⁵³ Ibid, s. 53

¹⁵⁴ Ibid, s. 666

folkene ser på dette som skamfullt.¹⁵⁵ Dette er et nemlig grovt brudd på hellighet, og Olaus bruker vel dette som argument for deres renhet.¹⁵⁶

Plinius forteller at de som har utvidet forståelsen av hva kunst er og kan være, som regel har vært svært talentfulle mennesker. Det er nemlig noen fasetter ved kunst som ikke kan læres gjennom regler, og billedlige fremstillinger er kritiske når ord ikke strekker til.¹⁵⁷ Et bilde kan fange minnet til kunstneren, om hen klarer å legge en del av seg selv igjen på lerretet; en representasjon av sitt eget perspektiv til verden. Det er nok denne selvinnsikten Olaus har tatt med seg inn i dette prosjektet, som han viet de siste tiårene av livet sitt til. Først ut var *Carta Marina*, før han bestemte seg for å supplere det med en mer utbredt innholdsfortegnelse, som kulminerte i et massivt Encyclopedia, som viser og forklarer. Så hva er det Olaus finner i naturen? Naturen er en egen kraft. Naturens skjønnhet symboliserer Guds vilje på jorden. Olaus ser det overalt, og siterer Augustin:

«All this takes place at the secret commands of God, who governs all things from the highest to lowest which He has created».¹⁵⁸

Konklusjon

Jeg har undersøkt hvordan skogen og naturen fremstilles både på *Carta Marina* og i *Historia Landzrygga* og ruinene i Årnäs vitner om et landskap som har lang historie og er fylt til randen av aktivitet. Menneskene som bor der er ikke så ulike fra europeerne som en kanskje skulle tro, og de har en gryende unik skogsindustri. Skogen kommer til synet i alle sysler hos de nordiske folkene. Fra en viktig kilde til ressurser som tømmer til hus og skip, brensel og lyskilder gjennom den lange vinteren, til en viktig partner i krig. Landskapet har fostret opp et ydmykt folk som kjenner sin plass og tilhørighet til jorden. Den fysiske og den symbolske dimensjonen av skogen er uadskillelige i forholdet mellom menneskets tilpasningsevne og måten naturen er tilrettelagt for utnyttelse, med Gud i kjernen av det hele. Det intime

---

¹⁵⁵ Ibid, s. 668

¹⁵⁶ Fumagalli 2007, s. 170

¹⁵⁷ Magnus 1996, s. 668

¹⁵⁸ Ibid, s. 52

forholdet har dannet et nord med siviliserte samfunn som er ubesudlet av protestantismen.

Foreløpig.

Mot-reformatorisk arbeid er uten tvil driveren i Olaus og han har en agenda med fremstillingen sin av de nordiske folkene. Han fyller det som er antatt å være tom villmark, og gjør det stappfullt av liv. Dermed bruker han samtidige holdninger hvor naturen er renere, mer autentisk og nærmere Gud, til sin fordel. Egenskapene til de nordiske folkene dyttes innenfor disse rammene, slik at de fremstilles som ubesudlet av trendene som foregår lenger sør i Europa. Folkene er ydmyke, hengivne og mest av alt tilfredse i sine omgivelser; tilfreds med landskapet de lever i. Olaus bruker Nordens natur og folk til å gjenspeile Gud, slik han vil Gud skal gjenkjennes. Kanskje er dette bevisst, kanskje er det ubevisst. Etter vår tids standarder er det nok ikke tilstrekkelig med objektivitet, men i Olaus' virkelighet var det selve sannheten.

Er dette en gjenoppdagelse av antikkens ideer i tråd med renessansen, eller har nye puslebrikker blitt lagt til? Ja. Olaus tar avstand fra middelalderen. Holdningene om en mørk og mytisk natur brytes ned, og han prøver heller å gjøre leseren vel kjent med den. Det blir konstruert en forestilling av Norden, ikke som en villmark, men som et paradis. En ydmyk mann her oppe kan finne akkurat den samme livskvaliteten han vil finne i mer tempererte omgivelser. Visse fasetter kan til og med være av høyere kvalitet, blant annet mangelen på de tette byenes støy og besudling.¹⁵⁹ Om naturen er en kulturell konstruksjon, i et forsøk på å representere omgivelsene våre på en forståelig måte, må fremstillingen av, og holdningene til, naturen reflektere menneskenes erfaringer. Folket i Nord lever tettere på naturen og landskapet enn resten av europeerne, og Olaus merker seg ofte hvordan disse nordboerne ikke bare lever med omgivelsenes mange farer og utfordringer, de blomstrer. Det er et mangfold av skikker og levesett som alle, på sine måter, har tatt eierskap til landskapet og former det til sitt eget bruk. Naturen personifiseres som en forlengelse av Gud, samtidig som hun blir avvæpnet gjennom kolonisering. *Carta Marina* avdekker landskapet, *Historia* avdekker innholdet.

---

¹⁵⁹ Ibid, s. 617

Referanser

Litteratur

- Aberth, J. (2013). *An Environmental History of the Middle Ages: The Crucible of Nature*. Routledge.
- Bintley, M. & Franklin, K. (2024). *Landscapes and Environments of the Middle Ages*. Routledge.
- Fryjordet, T. (1992). *Skogsadministrasjonen i Norge gjennom tidene*. Landbruksdepartementet.
- Fumagalli, V. (2007). *Landscapes of Fear: Perceptions of Nature and the City in the Middle Ages*. Polity Press.
- Gomeseria, R. (2019). *Environmental Determinism Insights*. University of the Philippines. DOI: 10.17605/OSF.IO/95NPB
- Headrick, D. (2015). The Medieval World, 500 to 1500 CE. McNeill, J.R. & Mauldin, E. S. (Red.), *A Companion to Global Environmental History*, 39 – 56. Wiley Blackwell.
- Hoffmann, R.C. (2014). *An Environmental History of Medieval Europe*. Cambridge University Press.
- Hughes, J. D. (2016). *What is Environmental History?* (2. utg.). Polity Press.
- Magnus, O. (1996). *Historia de Gentibus Septentrionalibus* [Description of the Northern Peoples] (P. Fisher & H. Higgens, Trans.; P. Foote, Ed. Vol. 1). The Hakluyt Society.
- McNeill, J.R. & Mauldin, E. S. (2015). *A Companion to Global Environmental History*. Wiley Blackwell.
- Moseng, O. G., Opsahl, E., Pettersen, G. I., Sandmo, E. (2011). *Norsk historie: 750 – 1537* (2 utg.). Universitetsforlaget.
- Online Etymology Dictionary. (28. September 2017). *Etymology of forest*. Etymonline.com. Hentet 16. April 2024 fra <https://www.etymonline.com/word/forest>
- Sandmo, E. (2015). *Tid for historie*. Universitetsforlaget.

Sandmo, E. (2020). Dwellers of the waves: Sea monsters, classical history, and religion in Olaus Magnus's *Carta Marina*. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 74(4), 237- 249. Routledge. DOI: 10.1080/00291951.2020.1810114

Wohlleben, P. (2018). *The Secret Network of Nature*. Vintage.

Kilder

Lafreris, A. (1572). *Olaus Magnus' «Carta Marina» 1539*. Nasjonalbiblioteket. Kjøpt fysisk kopi 8. Februar 2024 fra <https://www.nb.no/nettbutikk/produkt/carta-marina-1572/>

Magnus, O. (1996). *Historia de Gentibus Septentrionalibus* [Description of the Northern Peoples] (P. Fisher & H. Higgens, Trans.; P. Foote, Ed. Vol. 1). The Hakluyt Society.

Magnus, O. (1996). *Historia de Gentibus Septentrionalibus* [Description of the Northern Peoples] (P. Fisher & H. Higgens, Trans.; P. Foote, Ed. Vol. 2). The Hakluyt Society.

Magnus, O. (1996). *Historia de Gentibus Septentrionalibus* [Description of the Northern Peoples] (P. Fisher & H. Higgens, Trans.; P. Foote, Ed. Vol. 3). The Hakluyt Society.

